

French' Disconnection

Karen Vintges, Hannie van Wijk

Bespreking van: Marilyn French, *Macht als onmacht. Vrouwen, mannen, moraal*. Amsterdam 1985, blz.829 ISBN 90 290 1806 2

Een korte rondgang in de bibliotheek van het franse instituut, gehuisvest in het nieuwe amsterdams letterengebouw, leert dat we op de planken met het opschrift filosofie, werk van Michèle Le Doeuff, Luce Irigaray en Sarah Kofman kunnen vinden maar *Le Deuxième Sexe* van Simone de Beauvoir bij de 20e eeuwse teksten moeten zoeken. Al te vaak wordt gesteld dat ze geen eigen filosofiese positie ontwikkeld heeft en dat haar werk meer een nadere uitwerking van Sartre's systeem betreft, waardoor wel héél bepaalde opvattingen van wat een filosofies discours is worden gehanteerd. Nu zouden wij zelf geneigd zijn om ook maar heel bepaalde opvattingen hierover te hanteren, als we daarmee het werk 'Macht als onmacht' van Marilyn French tenminste van de filosofie kunnen uitsluiten. Het is dan ook misplaatst dat dit werk van Marilyn French in de flaptekst vergeleken wordt met studies van Rousseau, Hegel, Freud en Foucault. In tegenstelling tot 'Le Deuxième Sexe' kan *Macht als onmacht* o.i. niet als een filosofies werk gekwalificeerd worden, omdat het hier geen open kritiese studie betreft die inspireert tot nieuwe aanzetten in feministiese discussies en theorievorming, maar een feministiese bijbel, waarin de boodschap voorop staat, en waarin slechts van een herhaling, door het hele werk heen, van vooringenomen standpunten sprake is. In de nederlandse versie is het zwaarlijvige werk *Beyond Power* van French in twee delen uitgebracht. De vertaling doet wat amateuristies aan, zo is bv het engelse 'morality' konsekwent vertaald met 'zedelijkheid' en van de oorspronkelijke titel 'Beyond Power' is wel erg weinig terug te vinden. Met 'Macht als onmacht' is alleen French' standpunt t.a.v. de macht van het patriarchaat weergegeven en niet haar feministies utopiese inzet.

In 'Le Deuxième Sexe' wordt de traditionele vrouwelijke positie beschreven als een achterstandspositie, die moet worden opgeheven en wordt de morele rationaliteit van het patriarchaat niet bekritiseerd. Een optiek die ook wel aangeduid wordt als humanisties feminisme, een pool uit de feministiese traditie waartegenover de gynocentristiese gesitueerd kan

worden. Het gynocentristies feminisme benadrukt de verschillen tussen mannen en vrouwen: door het moederschap zouden vrouwen verbonden zijn met de natuur en het leven. Vrouwen zijn in deze optiek subjekten met een relationele en kommunale gerichtheid op anderen. Binnen een overdreven geïnstrumentaliseerde en maskulinistische cultuur zijn de vrouwelijke waarden en activiteiten ondergewaardeerd en ontkend. De vrouwelijke ervaring is niet het probleem maar juist aanknopingspunt voor een verandering van de samenleving die niet alleen voor vrouwen bevrijdend is maar voor iedereen. Binnen deze gynocentristiese visie moet 'Beyond Power' van Marilyn French gesitueerd worden.

In de inleiding schetst French ons een somber toekomstbeeld: een kernoorlog, een door vervuiling ontredde planeet of wereldwijd totalitarisme. Deze ellende wijdt ze aan het falen van de westerse moraal. Om een perspectief van een gelukkiger samenleving op te bouwen is het noodzakelijk een nieuwe moraal te omhelzen om "voldoende emotioneel, fysiek en intellectueel evenwicht te herkrijgen" (blz. 12). Moraal, zo stelt French op blz. 13, toont zich in onze persoonlijke keuzen, en de moraal van een samenleving toont zich in haar keuzen. De relatie tussen persoonlijke- en maatschappelijke keuzen, dit laatste behelst dan de politiek, moeten we ons voorstellen "als de binnen- en de buitenkant van een ballon"! Als een belangrijk doel van het boek ziet ze het afbakenen en het "analyseren" van de realistische betekenis van termen waar tegenover mensen onveranderlijk een ambivalente houding aannemen, (zoals b.v. macht en seks, sic!) om "tot een omschrijving te komen van de ware kenmerken van onze waarden" (blz. 14). De marxistische opvatting dat het zijn het bewustzijn bepaalt, wijst zij af omdat er bij samenlevingen met eenzelfde productiewijze verschillende waardenstelsels worden aangetroffen. Als voorbeeld noemt ze de in Soedan levende Nuer die de geboorte van een tweeling zien als een bron van geestelijke kracht en de in Zuid-Amerika levende Mundurucu die de geboorte van een tweeling zien als een terugval naar het dierlijke en een tweeling doden. De materiële basis van beide stammen vormen tuinbouw en visserij. Op grond hiervan konkludeert ze dat de bepalende faktor voor de moraal in een samenleving de waardering is die zij aan het "mens-zijn" toekent. De westerse samenleving wordt al drieduizend jaar lang gekenmerkt door een dualistische waardering van het "mens-zijn". Een hoge waardering voor de man-mens, die de natuur beheerst en een lage waardering voor de vrouw-mens die verbonden is met de natuur. Tot welke ellende dit allemaal heeft geleid wordt vervolgens uitvoerig opgesomd, om nog eens te benadrukken dat de patriarchale moraal alleen maar leidt tot vernietiging van het leven en dus vervangen moet worden door een matricentriese, met het leven verbonden moraal.

Het eerste deel begint evenals andere feministiese klassiekers met de prehistorie. In het eerste hoofdstuk, dat als titel "De lange blik terug. Een matricentriese wereld" meekreeg, wordt de periode van drie en een half miljoen jaar tot ongeveer 2000 jaar voor Christus beschreven. De samenlevingsvormen van homoniden en homo-sapiëns waren matricentries, matrilokaal (het vaderschap was onbekend) zonder hiërarchie en vreedzaam. Dit laatste wordt, aldus French, gebaseerd op de grootte van de hoektanden. De hoektanden van de homoniden zijn klein en bij beide geslachten even groot. Dit duidt erop dat de relaties zowel tussen de geslachten als tussen de leden van hetzelfde geslacht goed waren. Het groepsleven draaide om de verzorging van de kinderen en het verdelen van het voedsel. Als oorzaak voor de strenge arbeidsdeling onder het patriarchaat ziet French de marginale positie van mannen binnen de matricentriese samenleving, ze zorgen uitsluitend voor zichzelf en dragen in zeer beperkte mate bij aan het welzijn van de groep.

Met de ontwikkeling van het gereedschap, de ontdekking van het vuur en het ontstaan van jacht en tuinbouw wordt de scheidslijn tussen mens en dier (natuur) groter. Als de belangrijkste stap in dit proces ziet French de ontwikkeling van de taal waar de ontwikkeling van het abstraktievermogen aan voorafgaat. Op welk moment het taalgebruik ontstaat is niet duidelijk, maar "deze moet zijn voortgekomen uit het communiceren tussen moeders en hun zuigelingen. Het oude idee dat mannen op jacht taal ontwikkelden om contact met elkaar te houden is absurd: je leert niet praten als je lichamelijk volgroeid bent" (blz. 47). Hoe deze korrektie zich echter verhoudt tot "In den beginnen was de moeder; met het Woord begon een nieuw tijdperk dat wij patriarchaat zijn gaan noemen", de openingszin van het tweede hoofdstuk, maakt French niet duidelijk. In dit tweede hoofdstuk met de bijbelse titel 'De zondeval: het patriarchaat', wordt het ontstaan van het patriarchaat als een zeer geleidelijk ontwikkelingsproces, dat zich langs verschillende lijnen voltrok, in beeld gebracht. Als oorzaak voor het ontstaan van het patriarchaat ziet French de ontdekking door de man van zijn rol bij de voortplanting. De man herinterpreteert zijn marginaliteit bij het voortplantingsproces in termen van vrijheid, losstaan van de natuur en transcendentie.

Voor het vestigen van het patriarchaat en het 'abstrakte mannelijke denken' was het noodzakelijk dat de liefdesbanden tussen mannen en vrouwen, tussen vrouwen onderling en die tussen moeder en kind werden verbroken. De eerste belangrijke stap in dit proces was het vestigen van patrilineariteit en een verschuiving naar patrilokaliteit, dit laatste houdt in dat een bruid intrekt bij de ouders van de bruidegom. Vervol-

gens worden vrouwen uitgesloten van het openbare leven, of daarin onzichtbaar gemaakt en van elkaar geïsoleerd door ze in hun huizen op te sluiten. De verbreking van de band tussen moeder en kind ziet French in het ontstaan van het geloof dat de vader het eerstgeboren kind moest offeren aan een transcendent wezen. Alhoewel ze ook een verband veronderstelt tussen voedselschaarste en het vermoorden van kinderen ziet French als de belangrijkste functie van deze praktijken het verbreken van de matricentriese band en het vestigen van de vaderlijke macht. De kenmerken van het patriarchaat zijn: angst voor de macht van vrouwen, een hiërarchische structuur, institutionalisering, dwang en beheersing van de natuur. In 'Gebruik en misbruik van de antropologie' bespreekt Michelle Rosaldo wat de beschrijving van de prehistorie door feministes heeft opgeleverd en geeft uitvoerig weer welke problemen en nadelen er aan dit feministische oorsprongsdenken kleven, o.a. dat het primitieve wordt voorgesteld als drager van de menselijke basisbehoeften en dat vrouwen in de eerste plaats als moeders worden gezien. Deze problemen kent 'Beyond Power' bij uitstek: French schildert vrouwen hierin af als biologische wezens die totaal van mannen verschillen, een standpunt dat in feministische discussies op z'n minst als problematiek wordt ervaren.

Geschiedenis?

Het 3e hoofdstuk, 'Vrouwen onder het patriarchaat' behandelt de geschiedenis zoals wij die kennen, van egyptenaren tot heden, maar nu toegespitst op de geschiedenis van de vrouw. Dit hoofdstuk is noodzakelijk omdat in het belangrijkste historische handboek van de Verenigde Staten de vrouw nog steeds niet bestaat en dus b.v. ook de strijd voor het vrouwenkiesrecht niet wordt vermeld (een euvel dat ook in andere landen nog niet is verholpen). Met dit hoofdstuk wil French feministen de mogelijkheid bieden hun eigen geschiedenis te leren kennen. Op blz. 181 stelt French dat ze naast de onmacht van vrouwen, waarop Mary Wollstone Craft en Simone de Beauvoir zich concentreerden, en naast de macht die enkele vrouwen in het verleden hebben kunnen uitoefenen, vooral de 'vrouwelijke waarden', als liefde, vergiffenis, medeleven en rechtvaardigheid in haar geschiedschrijving wil opnemen.

Omdat vrouwen histories gezien de slachtoffers waren van hun eigen cultuur, begint French na een aantal generalisaties over de traditionele geschiedschrijving, die lineair is en uitsluitend om 'de grote mannen' draait, met een uiteenzetting van de kolonisatie-theorie van Frantz Fanon en past zij die toe op de positie van vrouwen, vanaf de klassieke oudheid tot heden. Aan het eind van deze paragraaf komt ze tot de konklusie dat macht korrumpert en misvormt, en dat deze mechanismen niet beperkt blijven tot de slachtoffers van macht.

De belangrijkste trend die in French' vrouwengeschiedenis naar voren komt is dat vrouwen zich voortdurend hebben aangesloten bij nieuwe religies omdat deze hen meer vrijheid beloofden, maar dat zodra deze religies zich gevestigd hadden de beloofde vrijheden niet werden waargemaakt. Eenzelfde proces valt waar te nemen bij alle revoluties die er hebben plaats gevonden.

In het vierde en laatste hoofdstuk van het eerste deel dat de situatie van 'mannen onder het patriarchaat' beschrijft, rekonstrueert French in de eerste paragraaf het westerse manbeeld. Ze begint bij de bijbel en via de Ilias, Descartes, Bacon, Rousseau, Kant en Hegel komen we dan uiteindelijk bij Nietzsche terecht, die zijn voorgangers kritiseerde met: "Wij (duitse filosofen) nemen nooit...alledaagse zaken (als eten, wonen, kleding en geslachtsverkeer) als onderwerp van konstante, onbevooroordeelde en universele beschouwing en herziening". Een kritiek die French van harte toejuicht want als de filosofie haar aandacht zou richten op het leven van alledag, dan zouden 'de vrouwelijke waarden', als medeleven, medegevoel, vriendelijkheid, koestering en zorg eindelijk de waardering krijgen die ze verdienen. In de paragraaf 'mannelijke structuren' wil ze laten zien dat de hiërarchiese instituties, die zo kenmerkend zijn voor het patriarchaat, schijnvertoningen zijn en nergens anders toe dienen dan tot het handhaven van de mannelijke macht. Het belangrijkste doel van dit hoofdstuk is aan te tonen dat ook mannen het grootste belang hebben bij het opheffen van het patriarchaat, histories gezien zijn mannen zich hier ook enigszins van bewust geweest maar ze waren te laf en zijn nooit verder gekomen dan een transformatie van het patriarchaat.

Het huidige perspectief?

In hoofdstuk vijf, het eerste hoofdstuk van het tweede deel van *Macht als onmacht*, schetst French ons 'het huidige perspectief' van de hedendaagse cultuur. Deze is - zoals uit het voorgaande mocht blijken - door en door patriarchaal, immers "gebaseerd op de veronderstelling dat de (man-)mens zich onderscheidt van het dier en op een hoger plan staat", vanwege het "kontakt van de mens met een hogere macht/kennis, die god, de rede of macht wordt genoemd" (blz. 509). Zelfs in het Oosten rukt dit mannelijke beginsel op, volgens French. De sociaal-politieke ontwikkeling - en variant van het patriarchaat - waar we nu mee geconfronteerd worden is die van een toenemend totalitarisme, met als kenmerken: één visionair systeem (een allesomvattende visie op de menselijke mogelijkheden), centralisatie van de macht, het bestaan van een geheime politie, monopolisties toezicht op de massamedia en een institutioneel toezicht op huwelijk en gezinsleven, en op seksualiteit. Na-

tuurlijk zijn er nog wel nuances tussen totaal autoritaire en democratische staten, zo verzekert French ons enerzijds, maar ook voor de laatsten geldt "dat de werkelijke mate van zelfbeschikking veel kleiner is dan ze lijkt" (blz. 516). Vervolgens adstrueert French deze optiek met een uiteenzetting over 'de helpende beroepen' (geneeskunde, psychologie en onderwijs), waarvoor zij veelvuldig Michel Foucault aanhaalt, wiens werk zij duidelijk slechts uit de tweede hand kent. (Zo omschrijft zij bijvoorbeeld disciplines als 'vel-den van gedachtenwisseling'!)

French heeft überhaupt de hinderlijke gewoonte auteurs op te voeren op een zich toeëigenende manier. Zo gebruikt zij Hanna Arendt voor haar eigen totalitarisme-bewijs (o.a. op blz. 513: zoals Arendt al zei...) en Karl Popper voor haar stelling dat het totalitarisme een variant van het patriarchaat is (1): "Totalitaire staten zijn, zoals Popper zei, inderdaad uitbreidingen van een traditie die 'even oud is als onze beschaving' - dat wil zeggen het patriarchaat". Een tendentieuze vorm van citeren, op zijn zachtst gezegd. Hóe eklekties French te werk gaat moge blijken uit haar loftuiting voor Freud die "voor wat Foucault de 'blik' noemde (...) een luisterend, oplettend, gevoelig reagerend oog en oor in de plaats (stelde)". Dit terwijl Foucault in *La volonté de savoir* juist de freudiaanse psychoanalyse op de hak neemt als disciplinerings-techniek bij uitstek. Hóe warhoofdig French gebruik maakt van theoretiese kaders wordt ook duidelijk als we haar permanente verwijzing naar Foucault's machtsanalytika konfronteren met haar eigen konklusie ten aanzien van de genoemde disciplines geneeskunde, psychologie en onderwijs. De konklusie namelijk dat we hier te maken hebben met onderdrukkende krachten die "niet kunnen bijdragen aan het veranderen van de wereld, daar het hele karakter van instituten mannelijk is" (blz. 594). Juist een foucaultiaanse machtsanalytika - waar macht is is verzet - zou de instituties zelf als een belangrijk strijdterrein aanwijzen. Maar zo'n konklusie kan French niet trekken in haar holistische systeem: deze instituten vormen immers voor haar de neerslag van duizenden jaren patriarchaal denken. Van breuken in de geschiedenis heeft French sowieso al nooit gehoord.

Na nog enige uitweidingen over de wet en de grote bedrijven als steunpilaren der maatschappij, komt French tot het oordeel: "dat de Verenigde Staten, zo niet het hele Westen, met grote snelheid afstevent op een situatie van totale machtsuitoefening die veel weg heeft van totalitarisme" (blz. 646). "Het enige dat ontbreekt is een totalitaristische ideologie: maar ik ben er niet zo zeker van dat die ontbreekt. Het patriarchaat levert de ideologie" (blz. 660). Als remedie voor de malaise waarin we ons volgens French bevinden poneert zij de noodzaak van een morele revolutie. Het feminisme is - zoals inmiddels duidelijk zal zijn - de enige filosofie die ons hiervoor ter beschikking staat, omdat juist zij tracht "een

volledig menselijke en tegelijkertijd praktische en realistische ideologie op te bouwen" (blz. 662). Met duistere vermoedens begeven we ons naar de volgende hoofdstukken: 'Feminisme' (hfd. 6) en 'Naar een nieuwe menselijkheid' (hfd. 7).

Feminisme?

Feministen zijn mensen (niet noodzakelijk vrouwen) die geloven dat 'het vrouwelijk beginsel' op zijn minst gelijk is aan het mannelijke. Van een echte herwaardering en publiekelijke erkenning van de vrouwelijke waarden is volgens French nog nauwelijks sprake. Wat zijn dan die vrouwelijke waarden, oftewel de vrouwelijke moraal? Dit is het genot, geluk in zijn breedste en diepste zin, zowel in het openbare als in het persoonlijke leven (zie b.v. blz. 668). Het unieke nu van het feministiese projekt is dat haar doel en middelen identiek zijn: het maakt mensen gelukkiger en heeft daardoor juist haar aantrekkingskracht waardoor ze haar doelen en visies kan verbreiden. "Het feminisme vereist de inzet van de gehele persoonlijkheid in de naam van het welbehagen van het moment en legt de nadruk op integriteit, gemeenschap en de jouissance van de ervaring van het nu" (blz. 670). In haar definitie van het feminisme ligt de kern van het pleidooi van French besloten: "Het feminisme (...) biedt in plaats daarvan een ideaal van persoonlijke integriteit en persoonlijk genot; het veroordeelt het streven naar macht en stratifikatie, de verwerping van lichaam en gevoelens, waarmee het patriarchaat de openbare wereld doortrekt, en biedt in plaats daarvan een ideaal van geluk en menselijke integratie op elk nivo(:...)" (blz. 735). De hoogste waarde van het feminisme is dus genot en daarmee is niet bedoeld het najagen van onbeduidende, frivole en zelfzuchtige bezigheden - dat is wat het patriarchale denken ervan gemaakt heeft - maar: het leiden van een leven waarin integratie op elk nivo plaatsheeft: "ik met de ander (intimiteit), ik met anderen (gemeenschap) en ik met mezelf, in geest en lichaam, gevoel en denken, gewaarwording en visie" (blz. 735). Ter verwezenlijking van deze feministiese visie, waar volgens French algemene overeenstemming over bestaat ("Men is het algemeen eens over grondbeginselen, premissen en de visie van een feministiese toekomst" (blz.672)!), worden verschillende strategieën bewandeld. French noemt in dit verband het feministies separatisme, het gynocentrisme en het feministies socialisme, en keurt geen van allen goed of af, al zet zij wel vraagtekens bij de laatste variant. Het grootste probleem voor het feminisme is volgens French dat er geen duidelijk juiste weg is om de feministiese idealen te verwezenlijken. Dat er bij French zoveel duidelijkheid bestaat over wat de feministiese idealen zelf zijn vormt voor ons echter het probleem. Haar boek, en speciaal hoofdstuk 7 wil een bijdrage zijn aan de evaluatie van de moraliteit om

'te komen tot wat echt is', uitgaande van 'de werkelijkheid van de menselijke situatie'. Hoe die werkelijkheid eruit ziet legt French ons uit in de eerste paragrafen van dit hoofdstuk, o.a. met een verwijzing naar de ontwikkeling van de moderne natuurwetenschappen: de wereld van de subatomaire verschijnselen, datgene wat de basis vormt van ons universum, blijkt vrouwelijk - dat wil zeggen: "niet-hiërarchies, vloeiend, vergankelijk, veelzijdig en eeuwig" (blz. 754) - te zijn. Het westerse dichotome denken is dus achterhaald omdat de tegenstellingen in tegenspraak zijn met de werkelijkheid, een holistisch denken moet in de plaats komen van het westerse dualistische denken. Dat French in haar eigen werk voortdurend gebruik maakt van dichotome opposities, zoals werkelijk - niet-werkelijk, goed - slecht, wij - zij, natuur - cultuur enz., is iets wat French - als waarheidsfilosofe - niet kan problematiseren.

In de volgende vier paragrafen komen achtereenvolgens macht, agressie, seksualiteit en geslachtsrollen aan de orde, als de terreinen waarop een verandering van de moraliteit haar beslag moet vinden. De paragraaf macht levert ons opnieuw een staaltje van theoretische chaos: macht-tot wordt onderscheiden van macht-over. Het eerste is goed, het tweede slecht. Maar: ze overlappen elkaar voor een deel, aldus French die dan ook verder over macht als zodanig spreekt. Macht heb je niet, zoals ook Michel Foucault stelt - aldus French. Vervolgens blijkt dit toch wel weer mee te vallen: er zijn wel degelijk machtsbezitters, alleen kunnen die niet zeker zijn van hun macht en zijn ze niet gelukkig. Macht is dan ook een beperkt en onaangenaam iets "want ze vereist het opofferen van vrijwel alles wat gelukkig maakt en een niet aflatende, hoogst vervelende krachtsinspanning om haar te handhaven" (blz. 772). We moeten dan ook ophouden met het aanbidden van de macht en haar inruilen voor het genot als het hoogste doel van het leven. Macht is immers eigenlijk onmacht en als zodanig slecht voor de mens. Het mag dan ook geen verbazing wekken dat onder het hoofdje seksualiteit slechts in afkeurende zin over sadomasochisme wordt gesproken. Pat Califia verschijnt in een voetnoot als exemplar bij de vermelding dat er lesbiennes zijn "die de voorkeur geven aan sadomasochisme en dit verheerlijken als de 'kwintessens van de niet-reproductieve seks'" (blz. 794). Jammer voor hen, want "in werkelijkheid is het sadomasochisme het model van de heteroseksuele seks in de westerse wereld" zo weet French (blz. 794). Want "zelfs mannen die gewelddadige seks niet verdedigen, houden vol dat een relatie van overheersing voor mannelijke seksuele opwindings noodzakelijk is". Vervolgens signaleert French dat dit allemaal geen verbazing behoeft te wekken omdat het idee van overheersing alle andere gebieden van onze samenleving doortrekt, en zij beveelt ons aan ook onze seksuele uitingsvormen te veranderen (blz. 797). Seks is de meest intense vorm van genot, zo

stelt zij, en daarom is dit terrein bij uitstek gevaarlijk voor een patriarchale orde die op machtsprincipes is gebaseerd. Vandaar dat wederzijdse seks - vrij van agressie en macht - zo wordt gekleineerd en misvormd in patriarchale samenlevingen.

De bekeringsdrang van French gaat zo ver dat zij zich niet ontziet om hel en verdoemenis te preken op straffe van het niet geaksepteerd raken van haar zienswijze. Er is nog maar één uitweg: een keuze voor de ethiese revolutie die het feminisme impliceert: de keuze voor het genot en tegen de macht. "Het is een keuze tussen slavernij en vrijheid, tussen fragmentatie en integratie. Misschien is het een keuze tussen dood en leven. Er is geen keuze" zo luiden de dreigende slotregels van Marilyn French' 'monumentale studie'.

Het feit op zich dat feministen gaan pogen om zich te bezinnen op de ethies-filosofiese implicaties van hun posities lijkt ons toe te juichen, mits dit niet langer gebeurt namens het waarheids-standpunt van de traditionele filosofie. Als feministen zich gaan opstellen - zoals we dit bij French hebben gezien - als degenen die hun filosofies-ethiese visie funderen in *de* werkelijkheid, of nog liever in een 'objektieve ondergang van de wereld' stellen zij zich op en aan als beteroverters die zich opwerpen als redsters van de wereld, het mensdom en de toekomst. Dat het feminisme een bepaalde levensvisie, een stilering van het eigen bestaan betreft en daarom een ethiese dimensie kent, lijkt ons buiten kijf. Dat het *de* reddende filosofie is ten aanzien van alle aspecten van het bestaan, en dat zij ook een objektief noodzakelijke status krijgt als wereldredster - zoals bij French, vervult ons met afgrijzen. Hopelijk blijft ons bespaard dat French bij haar visionaire systeem ooit de beschikking krijgt over een geheime politie, en toezicht op de massamedia...

Noot

- 1 Michelle Rosaldo 'Gebruik en misbruik van de antropologie'. Reflekties op het feminisme en de resultaten van kultuurvergelijkend onderzoek. In: Jaarboek voor vrouwengeschiedenis 1981. Nijmegen 1981, blz. 171-207.